

KÖZÉPKORI KÉZIRATOS ANYAG SZÁMÍTÓGÉPES FELDOLGOZÁSÁNAK PROBLÉMÁI

Tóth Péter, < toth_p@ludens.elte.hu >

Egyetemi Könyvtár, Kézirat-és Ritkaságtár

A különböző európai és magyarországi könyvtárakban őrzött középkori nyomtatott, de különösen a kéziratos anyag katalogizálása mindig is különleges kihívást jelentett a könyvtári szakma számára. A katalógusokat, Európában és Magyarországon egyaránt a 18. századtól kezdve mindig a történet- és irodalomtudomány legjelesebb képviselői készítették a tőlük telhető legnagyobb igényességgel. Ennek megfelelően aztán az egyes katalogizálók személyes érdeklődésének és adottságainak megfelelően az anyagrészek katalogizálásának rendszere, a feltárás mélysége és milyensége az egyes könyvtárakban nagy mértékben különbözött egymástól. Egyesek a történeti jellegű anyagra fektettek nagyobb hangsúlyt, s ezt tárták fel, mások a teológiában igyekeztek nagyfokú pontosságot elérni. Minthogy azonban a 19. században a gyűjtemények katalogizálását általában egy szakember végezte, aki természetesen nem érthetett a kéziratok által felölelt minden szakterülethez, a korrektség érdekében egy viszonylag rövid leírási módszert választott, amely gyakran csupán a kézirat szövegének általános jellegét érintette, s csak annyit közölt, hogy a kódex „vallásos tartalmú munkákat”, „egyházi szentbeszédeket” vagy ájtatos műveket tartalmaz. Az elnagyolt leírások későbbi vizsgálata aztán napvilágra hozta, hogy a hozzávetőleges meghatározások sokszor ismeretlen műveket, sőt magyar nyelvemlékeket takarhatnak. Ez aztán egyre sürgetőbbé tette a pontos leírások, új katalógusok készítését. Ez a munka a 40-es évektől fogva indult el Magyarországon, s gyakorlatilag mindmáig folyamatosan tart.

Európában az 1960-as évektől tapintható ki a könyvtári és kéziratos szakmában az az igény, hogy a különböző gyűjtemények középkori anyagát hasonló elvek szerint, azaz egy egységes szabvány mentén írják le. Az egységes szabvány megteremtése terén talán a németek érték el a legnagyobb sikert, akik már közel 20 éve a Deutsche Forschungsgemeinschaft által meghatározott elvek szerint jelentetik meg a német könyvtárak kézirat-katalógusait (<http://www.manuscripta-mediaevalia.de/hs/richtlinien.htm>). Ez a szabvány egyesíteni próbálja az addig külön-külön művelt szakterületek elvárásait, s egy a könyvészeti, irodalom- és teológiatörténeti elvárásokat egyaránt kielégítő katalógus létrehozását szorgalmazza. Ezek a katalógusok az elmúlt évtizedekben folyamatosan jelentek meg. Mindegyik önálló könyv alakban, nyomtatott formában látott napvilágot, s a kéziratos

anyag feltárásának nemzetközileg is széles körben elismert módja mindmáig a nyomtatott, monografikus jellegű katalógus.

Természetesen egy ilyen nyomtatott katalógus adatainak számítógépes feldolgozása, illetve online hozzáférhetővé tétele igen komoly kihívást jelentett, s jelent mindmáig a kéziratos szakma számára. Minthogy ugyanis a nyomtatott katalógus adatainak általában csak egy részét lehet adatbázisokban hozzáférhetővé tenni, az egyes kísérletek mindig valamiféle információvesztéssel járnak, éppen ezért ennek kiküszöbölésére a legkülönbözőbb megoldások születtek.

A legkorábban talán az amerikai könyvtárak kezdtek hozzá a kéziratok leírásainak online közzétételéhez. A legkorábbi ilyen kezdeményezés az először szintén csak nyomtatott formában kiadott, majd 1996-tól online változatban is megjelenő NUCMC, azaz National Union Catalog of Manuscript Collections, amelyet a washingtoni Library of Congress vezetésével jelentetnek meg (<http://lcweb.loc.gov/coll/nucmc/>). Az adatbázisban az amerikai könyvtárak kéziratainak rövid, short-title leírásait találjuk. Az adatok auth-ok (szerző, cím, tárgyszó) szerint kereshetők, illetve indexelve vannak még a kéziratokat őrző könyvtárak adatai. Sajnos azonban a kéziratos anyag egyik legfontosabb azonosítója, a kötetekben szereplő művek első sorai, az ún. incipitek, ill. a zárósorok, az ún. explicitek, nem kaptak helyet sem a leírásokban, sem az indexelt kifejezések között.

Egy másik, ugyancsak amerikai vállalkozás azonban már igyekszik feloldani ezt a hiányt a minnesotai Saint John's University által kifejlesztett Hill Monastic Manuscript Library néven ismert projekt (www.hmml.org) már igyekszik ezzel a problémával is megbirkózni. Az itt található leírások – bár szintén short-title jellegűek – már nemcsak a kéziratok egészére, hanem a bennük található művek mindegyikére kitérnek, s azokról adnak short-title információt. Ennek feltárás során pedig már indexelik a művek kezdősorait is, amelyekre így a kéziratok és az őrző könyvtárak, valamint az authok (szerző, cím) adatai mellett ugyancsak rá lehet keresni. Az adatbázis a meglévő katalógusok adatait kivonatozza, ám a szerzőn és műcímen, valamint az incipiten kívül semmi más információt nem nyújt, hanem a nyomtatott katalógusra utalja a kutatót.

Az adatbázis nagy erőssége, hogy rengeteg máshol nem dokumentált kézirat adatait tartalmazza, így például számos horvátországi vagy felső-ausztriai kolostori könyvtár kéziratait veszi számba, amelyekről azóta sem készült katalógus, s így az itt őrzött – magyar szempontból nem ritkán igen jelentős anyaggal kapcsolatban – csak a HMML adatai jelentik az egyetlen információt. Ez azonban egyszersmind gyengéje is a projektnek, mivel a hiányos adatok számos esetben megtevesztőek lehetnek, s mivel az adatbázis által hivatkozott

katalógusok, nyomtatásban még sohasem jelentek meg, s maguk is a gyűjteményekben őrzött kéziratok közé tartoznak, az adatbázis által megjelenített információk gyakran félrevezetőek, mivel semmilyen további adatot nem tartalmaznak.

Éppen ezen akut probléma tette sürgetővé, hogy a szakma valamilyen megoldást találjon arra, hogy a félrevezető és hiányos információközlés helyett megpróbáljon megoldást találni arra, hogy a nyomtatott katalógusok adatait is hozzáférhetővé tegye. Hiszen a kéziratokban őrzött egyes művek csakis a katalógusban közölt információk (bibliográfia, tudományos feltárás, részletes címléírás és incipitfeltárás stb.) segítségével azonosíthatók pontosan. Hisz a kódexekben gyakran előfordul, hogy egyazon művek a különböző dokumentumok más és más szerző neve vagy más cím alatt hozzák, amely önmagában, ha nincs mögötte tudományos apparátus igen megtévesztő, sőt félrevezető lehet. Ezért vált szükségessé, hogy a nyomtatott katalógusra való pusztán utalás helyett annak minél több adata online módon is hozzáférhetővé váljék.

Erre két megoldás kínálkozott. Az egyik, miszerint a teljes katalógust kell hozzáférhetővé tenni, azaz egy olyan adatbázist kell kialakítani, amelyben a katalógusoknak csupán a legfontosabb információi (auth-ok/szerző, cím/, incipit, ill. könyvtárak adatai) vannak indexelve ezután pedig a találat automatikusan linkel a nyomtatott katalógus megfelelő oldalára, amelyet pdf-formában csatolnak a rekordokhoz. Ilyen – máig is bővülő – adatbázis a német Manuscripta Mediaevalia Handschriftendatenbank (www.manuscripta-mediaevalia.de). The project was founded by the Deutsche Forschungsgesellschaft in the 1990's. Its aim was to make available all of the manuscript-catalogues of German libraries through the web, especially by incipit-search. The results thus found presented the name of the library and the shelfmark of the manuscripts in question. After some time the University library of Uppsala Sweden, the Swiss libraries (e.g. Basel) and the Biblioteka Jagellonska of Krakow have also joined the project and a great European database was formed which was extremely useful by research work in the field (<http://www.manuscripta-mediaevalia.de/hs/kataloge-HSA.htm>).

In 2000, however, due to financial causes the project has to be stopped and the whole material was inherited by the Staatsbibliothek Berlin – Preussischer Kulturbesitz and the Marburg University and a more complex database was formed with the name 'Manuscripta Mediaevalia'.

This site, as far as I am aware, provides the most complex selection of search-possibilities especially useful for those engaged with process of medieval manuscripts. The great virtue of this database is not the various search-fields, provided by other projects, too,

but the fact that with the search results one has an insight to the corresponding page of the printed catalogue of the manuscript found. So the result presents much more than a simple parallel for a text wished to be identified, the whole literature and a complete bibliography of the question can be gained by using the database.

A másik lehetséges megoldás az volt, hogy a katalógusok adatait nem pdf, hanem html formában teszik hozzáférhetővé, amely talán még jobb keresési feltételeket biztosít, hisz a html-rekordok egyes elemeit nagyon gyakran még a Google is kiindexeli, ezért a kutató nem egyszer akaratán kívül téved egy-egy könyvtár kézíratainak katalógusába, ahol bőséges információkat találhat, s nem utolsósorban megismerkedik egy számára addig esetleg teljesen ismeretlen gyűjteménnyel is. A formátum további előnye, hogy könnyebb linkelést tesz lehetővé, így az egyes rekordokhoz nagy felbontású képek is csatolhatók, s a kézirat leírása mellett adott esetben helyet kaphat a teljes kézirat digitális változata is, amely talán a legkomplexebb és legmegbízhatóbb képet nyújtja az adott kódexről. Így ugyanis a katalógus adatai azonnal és direkt módon ellenőrizhetők magában a kéziratban. Az egyes európai gyűjtemények körében talán ez a leggyakoribb feltárási mód.

A legkorábbi ilyen projekt az osztrák akadémia, a Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters der Österreichischen Akademie der Wissenschaften által elindított Handschriften in Österreich c. vállalkozás volt, amely számos osztrák, illetve a hajdani osztrák birodalom területén fekvő kisebb könyvtár kézíratainak katalógusát tette hozzáférhetővé html-formátumban (<http://www.ksbm.oeaw.ac.at/>). Így pl. megjelent, Graz, Melk, Kremsmünster, stb. ill. a szlovén könyvtárak anyagának katalógusa, melyek azonban csak a legújabb kiadványokban tartalmazznak képkapcsolatokat.

Hasonló, és ugyancsak már 10 éves múlttal visszatekintő kezdeményezés a kölni egyházmegyei könyvtár adatbázisa, a CEEC: (<http://www.ceec.uni-koeln.de>), ahol szintén részletes html-leírásokat találunk, a kézirat teljes digitális változatának kíséretében. Ugyanilyen még a Sankt-Galleni adatbázis CESG (<http://www.cesg.unifr.ch>), illetve a Prágai Nemzeti Könyvtár Manuscriptorium c. projektje (www.manuscriptorium.com), illetve a Román Nemzeti Könyvtár APOGRAF (www.apograf.cimec.ro) néven futó vállalkozása, amelyben főleg a gyulafehérvári Batthyaneum kódexei kaptak helyet.

Az európai eredmények után azonban most a hazai vállalkozásokról kell szólnunk. Ezúgyben sajnos a magyar könyvtárak feltártsága még a szomszéd népeket sem éri el. Itthon főleg a két utóbbi módszert, azaz a kézirat-katalógusok online hozzáférhetővé tételét, illetve adatbázisba foglalását alkalmazzák. Az OSzK igen nagy jelentőségű kódex- és kéziratgyűjteményének, régi, ám máig is nagy haszonnal forgatható katalógusainak adatai az

Arcanum adatbázisain keresztül kereshetők vissza (<http://www.arcanum.hu/oszk>), ahol az összes auth, illetve a kezdő- és zárósorok egyaránt indexelve vannak, így a Bartoniek-féle kódexkatalógus, illetve a későbbi kéziratok nyomtatott katalógusai is teljes körűen kereshetők. Természetesen az azóta érkezett fontos és viszonylag nagy számú középkori kéziratról, melyeknek katalógusa mindeddig még nem készült, ezekben az adatbázisokban semmit sem találunk.

Kódexdigitalizálásban az OSzK elsősorban a korvinák elektronikus feltárása terén ért el jelentős eredményeket. A nemzeti könyvtár gyűjteményében található példányok digitális változata ugyanis már az interneten keresztül is elérhető, egy rövid html-leírás kíséretében (www.corvina.oszk.hu). (Kár, hogy a leíráshoz Bartoniek latin nyelvű, így nemzetközileg is használható latin nyelvű és szakmailag is megbízható leírásai helyett, Csapodi sokkal szűkszavúbb magyar nyelvű leírásait választották)

Digitalizálás tekintetében a legjobban minden valószínűség szerint a kéziratgyűjteményét tekintve második helyen álló Egyetemi Könyvtár áll. Az itt őrzött 183 középkori kézirat közül ugyanis a korvinának bizonyult darabokat még az OSzK példányaival együtt digitalizálták, ám a Könyvtárnak ezen felül is sikerült egy IHM pályázat segítségével további 37 darabot digitalizálni.

Ezek rövid leírásai a könyvtár integrált katalógusában találhatóak, s ezektől linkek vezetnek a kódexekről készült képekhez, amelyek azonban a kéziratár weblapján keresztül is elérhetőek (<http://www.konyvtar.elte.hu/kincseink/kezirat/index.html#kodex>). Az itt közölt képek jogvédelmi szempontból viszonylag kis felbontásúak, s a könyvtár címerének vízjele védi őket. Mindemellett a könyvtár középkori latinnyelvű kézíratainak teljesen revideált és kibővített katalógusának első fele (Cod. Lat 1-69) pdf-formában is megtalálható a honlapon (<http://www.konyvtar.elte.hu/kincseink/kezirat/kodexkatalogus.pdf>), az újkori, ún. „szakrendbe sorolt kéziratok” katalógusával együtt (http://www.konyvtar.elte.hu/szolgaltatasok/e_szolg/catalogus1.pdf). A többi, görög, szláv, olasz, keleti és német nyelvű kéziratok leírásai közül csak a német anyag leírásai találhatóak meg online formában az előbb említett német adatbázisban (<http://www.manuscripta-mediaevalia.de/hs/kataloge/HSK0241.htm>).

Az EK azonban újabban mindezek mellett néhány nemzetközi projekthez is kapcsolódott. A müncheni Bayerische Staatsbibliothekkel kötött szerződés értelmében a latin kódexek most készülő új katalógusa már teljes egészében integrálódik majd a Manuscripta-mediaevalia adatbázisába. Emellett pedig sikeresen csatlakoztunk az UNESCO által

támogatott cseh MANUSCRIPTORIUM projekthez is, amelynek keretében három kódexünk digitális változata, illetve új leírásaik pdf-változata már hozzáférhető a prágaiak honlapján.

Mindezek ellenére még számos megoldandó feladat áll előttünk. Különösen fontos lenne az országos összefogás a nyelvemlékek digitalizálása érdekében. Ehhez ugyanis nemzetközi segítségben nem reménykedhetünk, ezt önerőből, saját potenciállal kell majd megoldanunk.

Fontos lenne a középkori kódex-töredékek problémájának tisztázása, melyek sokszor szinte egyetlen őrizői középkori művelődéstörténetünknek. Gyűjtésükön, leírásukon nemzetközileg is elismert szakértő gárda dolgozik, kár, hogy az ő eredményeik mindig csupán drágán megvásárolható, viszonylag szűk kör számára hozzáférhető kiadványokban válnak hozzáférhetővé.

A legsürgetőbb azonban a további középkori anyagot őrző könyvtáraknak a munkába való bevonása, a velük való egyeztetés, kapcsolattartás lenne, hogy a 21. században legalább a határokon belüli magyar vonatkozású középkori anyag feltárása és digitális archiválása befejeződhessen.